

РОЗДІЛ VII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.971 (477)

ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Дудоров О.О., д.ю.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Досліджуються проблемні аспекти причинного зв'язку як ознаки об'єктивної сторони злочинів із матеріальним складом. Зокрема, розглядаються питання про методологічні засади кримінально-правового вчення про причинний зв'язок, встановлення причинного зв'язку у необережних злочинах і злочинах, вчинюваних шляхом бездіяльності, аналізується теорія необхідного спричинення.

Ключові слова: причинний зв'язок, детермінація, злочин, суспільно небезпечні наслідки.

Dudorov A.A. ПРИЧИННАЯ СВЯЗЬ: УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ / Луганский государственный университет внутренних дел имени Э.А. Дидоренко, Украина

Исследуются проблемные аспекты причинной связи как признака объективной стороны преступлений с материальным составом. В частности, рассматриваются вопросы о методологических основах уголовно-правового учения о причинной связи, установления причинной связи в неосторожных преступлениях и преступлениях, совершаемых путем бездействия, анализируется теория необходимого причинения.

Ключевые слова: причинная связь, детерминация, преступление, общественно-опасные последствия.

Dudorov A.A. CAUSAL CONNECTION: CRIMINAL LAW ASPECTS / Lugansk State University of Internal Affairs named after E.A. Didorenko, Ukraine

Problem aspects of causal connection as the element of objective side of crimes with material structure are researched. Discrepancy of the question about methodological grounds of criminal law teaching of causal connection is stated. With this a scientific position that the definition of causal connection in criminal law is not associated but consolidated that is being based on philosophical understanding of cause at the same time has specific features and is filled with specific criminal law meaning is considered to be balanced.

It is pointed out that the theory of equivalence (or equivalent conditions) has its rationale – the rule of imaginable exclusion. In fact in such a case not the independent theory is considered, but the general initial rule of the procedure of the reason definition that is put into the foundation of any casual connection theory. With the help of court practice examples it is demonstrated that in different crimes the development of causal connection is happening differently. Attention is paid to the existence of indirect causal connection when behavior of third parties or outside forces intrudes into the creation of criminal result. A proposal to extend the content of causal connection by including other kinds of determination dependence that are used by the lawmaker during the formulation of some crimes structures into its definition is supported.

The specifics of causal connection in negligent crimes are observed. It is noted that one of the most problematic in terms of causal connection establishment is the situation of joint consequence creation by the negligent behavior of several persons when it is necessary to consider the level of every subject participation in inflicting the united criminal result. Discrepancy of the question about the possibility of causal connection between inactivity and society dangerous consequences is stated.

The majority academics approach to recognize this causal connection is supported based on the will characteristics on criminal inactivity and that in social world (in contrast to physical world) the absence of action that could and should be done by person, is able to create the coming of society dangerous consequences. The theory of necessary cause that is based on the counteraction of philosophical categories “necessity” and “randomness” is criticized. The sequence of causal connection research is proposed. It is pointed at the necessity of development of methodical recommendations as to establish causal connection while committing different crimes that are science based and addressed to law enforcement agents.

Key words: casual connection, determination, crime, consequences dangerous for society.

Проблематика причинного зв'язку традиційно і небезпідставно вважається однією з найскладніших у кримінальному праві. Незважаючи на численність теорій причинного зв'язку (нерідко взаємовиключних) і велику кількість наукових публікацій, чіткого, зрозумілого і більш-менш усталеного вирішення проблеми причинності в кримінальному праві досягнути

поки що не вдалося. Оригінальне висловлювання А.А. Піонтковського про те, що з приводу причинного зв'язку в правовій науці існує цілий «парламент думок», зберігає свою актуальність для сучасної кримінально-правової доктрини і не лише України. При цьому причинний зв'язок між діями і суспільно небезпечними наслідками як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочинів із матеріальним складом відіграє істотну роль у процесі кримінально-правової кваліфікації.

У КК України відсутнє нормативне визначення поняття причинного зв'язку, тому вирішення цього питання віддається на розсуд суду при розгляді конкретних кримінальних справ, а в теоретичному аспекті розробляється наукою кримінального права. В одному з проектів КК України містилась ст.14 («Причинний зв'язок»), в якій зазначалось, що умисне каране діяння або каране діяння, вчинене з необережності, тягне за собою кримінальну відповідальність лише у разі наявності причинного зв'язку між діями та шкідливими наслідками, що настали [1]. Наведене формулювання не враховувало існування злочинів із формальним складом, носило декларативний характер і не спроможне було допомогти правозастосувачу у встановленні розглядуваної ознаки об'єктивної сторони.

Кримінально-правова наука зазвичай розглядає причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком з позиції філософії. Причина у філософії – це різновид детермінації, таке явище, яке закономірно (генетично), із внутрішньою необхідністю породжує (викликає до життя) інше явище – наслідок. Існуючи об'єктивно, поза нашою свідомістю, причинний зв'язок може бути пізнаний людиною. Причинний зв'язок, який належить об'єктивному світу, не може бути ототожнений із судженням про нього навіть дуже проникливого спостерігача.

При цьому питання про методологічні засади кримінально-правового вчення про причинний зв'язок належить до числа дискусійних. Так, відомий російський дослідник А.Е. Жалінський закликає з'ясувати специфіку кримінально-правової причинності як феномену, що ґрунтується на положеннях кримінального закону, а не займатись обґрунтуванням кримінальної відповідальності особи за допомогою філософських або псевдофілософських суджень. Кримінально-правовою причиною цей автор вважає протиправне діяння суб'єкта кримінально-правових відносин, яким створюються реальна небезпека, ризик або можливість настання суспільно небезпечних наслідків, передбачених КК [2, 363-394].

Думка не нова: ще М.С. Таганцев стверджував, що кримінальне право має справу не з філософським (абстрактним), а практичним розумінням причинності, що ґрунтується на житейських уявленнях [3, 282-289]. Сам науковець при вирішенні питань причинного зв'язку закликав розрізняти привід і причину, не давши, щоправда, чіткої відповіді на те, як можна визначити переважність або незначність первісного вчинку людини порівняно із привхідними силами, які втручаються у розвиток подій і сприяють настанню результату.

О.Л. Тимчук наголошує на тому, що за умов методологічного плюралізму кримінально-правова наука може і повинна використовувати власне (специфічне) розуміння причинного зв'язку, яке враховує потреби правозастосування [4, 4-7]. Протилежної методологічної позиції послідовно дотримується Н.М. Ярмиш, яка вважає, що питання причинності в кримінальному праві не є відокремленим від загальнонаукової, філософської проблеми причини та наслідку. Лише з'ясувавши загальні закономірності, можна екстраполювати їх на окремі сфери [5, 131-139]. Виваженою видається позиція А.А. Музики і С.Р. Багірова, які визнають поняття причинного зв'язку в кримінальному праві не асоційованим, а консолідованим [6, 78-82], тобто таким, що, ґрунтуючись на філософському розумінні причинності, водночас має галузеві особливості і наповнюється специфічним кримінально-правовим змістом.

Водночас слід зауважити, що практика рухається своїм шляхом і на відповідні наукові напрацювання не дуже і зважає. «Вивчення кримінальних справ свідчить, що критерії встановлення причинного зв'язку, вироблені доктриною ...у судовій практиці юристами не використовуються. Органи досудового слідства і суди перебувають під значним впливом висновків експертів і здебільшого некритично переносять результати їх досліджень в обвинувальні висновки, вироки, інші процесуальні документи» [7, 13]. На практиці не рідкістю є випадки, коли перед експертами ставиться кримінально-правове за своїм характером питання про те, чи перебуває діяння порушника тих чи інших правил з наслідками, що настали. Між

тим, визначення наявності причинного зв'язку між порушенням особою відповідних правил і наслідками, які настали, є компетенцією слідчого, прокурора, суду. Щоправда, на думку Є.В. Фесенка, настав час для зростання ролі експертних досліджень у встановленні причинного зв'язку та, як наслідок, для перегляду звичного для нашої юриспруденції постулату про те, що висновок стосовно причинного зв'язку має робити насамперед юрист [8].

Насамперед звернемо увагу на те, що причинний зв'язок – це процес, що протікає в часі. Суспільно небезпечна поведінка особи може бути визнана причиною суспільно небезпечного наслідку лише у разі, якщо вона у часі передувала його настанню: спочатку має бути вчинене діяння, а згодом – настати наслідок. Важливо однак, щоб діяння породжувало наслідок, адже зовнішня послідовність подій не завжди свідчить про наявність причинного зв'язку. Проілюструю логічну помилку «після того – отже, внаслідок того» на прикладі.

Пішохід, який переходив вулицю, раптово впав, потім його переїхав автомобіль. Було доведено, що пішохід перед автомобілем з'явився і впав несподівано; водій, який перевищив встановлену швидкість, хоч й застосував термінове гальмування, наїзду на потерпілого уникнути не зміг. Судово-медична експертиза встановила, що смерть пішохода настала від інфаркту міокарда ще до наїзду на нього автомобілем. Отже, причинного зв'язку між протиправною поведінкою водія і смертю пішохода немає.

У кримінально-правовому розумінні причинний зв'язок означає, що суспільно небезпечний наслідок був породжений певним злочинним діянням, а не поведінкою третіх осіб (у тому числі потерпілого) чи будь-яких інших зовнішніх сил (втручання сил природи, технічних процесів тощо). Інакше кажучи, якби не було діяння, суспільно небезпечний наслідок не настав би. Дореволюційний криміналіст М.Д. Сергієвський з приводу теорії еквівалентності іронізував: «Причиною смерті лица, ... умершего от простуды, будет и портной, сшивший ему холодное платье, слуга, ошибочно уверявший его, что погода теплая, и извозчик, который слишком тихо вез его по улицам в морозный день, и, наконец, он сам, надевший холодное платье в большой мороз» [9, 118].

Водночас треба зауважити, що теорія еквівалентності (або рівноцінних умов), піддана загалом справедливій критиці за надмірне розширення меж кримінальної відповідальності (або, як писав А.Н. Трайнин, за суцільну «зрівнялівку» умов), має і раціональне зерно – правило уявного виключення. Фактично це правило (згідно з ним треба встановлювати, чи було досліджуване діяння тією умовою, без якої наслідки не настали б) використовується приблизниками різних підходів вирішення проблеми причинного зв'язку у кримінальному праві. Стосовно *conditio sine qua non* (умови, без якої немає результату) йдеться скоріш за все не стільки про самостійну теорію, скільки про загальне початкове правило процедури визначення причини, яке покладено в основу будь-якої теорії причинного зв'язку.

Треба розрізняти такі детермінуючі фактори, як причина та умови. Останні, на відміну від причини, хоч і відіграють певну роль у розвитку причинного зв'язку (можуть його пришвидшувати або, навпаки, гальмувати), самі по собі не спроможні у конкретній обстановці породжувати ті чи інші наслідки. Натомість причина слугує вирішальним і визначальним фактором настання наслідків. Так, умовою, а не причиною настання смерті пасажира, який несподівано вистрибнув з кузова і загинув під колесами зустрічного транспорту, є діяння водія автомобіля, який у порушення встановлених правил дозволив пасажиру їхати в кузові.

У різних злочинах розвиток причинного зв'язку відбувається по-різному. Так, у вбивствах причинний зв'язок, як правило, є коротким і безпосереднім. Разом із тим, якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має (п.22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи»).

Одеський обласний суд за умисне вбивство з хуліганських мотивів засудив М., який завдав шість ударів ножом у життєво важливі органи С. Незважаючи на надану медичну допомогу, потерпілий помер через 37 днів унаслідок заподіяних йому ушкоджень кишечника і великих кровоносних судин. Залишаючи без задоволення касаційну скаргу адвоката М., в якій ставилось питання про перекваліфікацію дій засудженого з п.«б» ст.93 на ч.3 ст.101 КК 1960 р., судова колегія у кримінальних справах Верховного Суду України в своїй ухвалі зазначила, що смерть

потерпілого перебуває в безпосередньому причинному зв'язку із заподіяним йому ушкодженням, а значний проміжок часу між нанесенням поранень і смертю С. сам по собі не може свідчити про відсутність умислу на вбивство [10, 4-7].

Традиційно в літературі виділяють, зокрема, опосередкований причинний зв'язок, коли в заподіяння злочинного результату втручається поведінка третіх осіб або зовнішніх сил. Наприклад, порушення обов'язків щодо охорони чужого майна створює необхідне підґрунтя для настання тяжких наслідків (ст.197 КК), які фактично викликаються (зумовлюються) або поведінкою осіб, які вчиняють злочинне посягання на майно (наприклад, викрадають його), або дією стихійних сил природи. Багатоступінчастий розвиток причинного зв'язку характерний і для злочинів, передбачених, зокрема, ст.ст.264, 287, 320 КК. Існує, щоправда, точка зору, згідно з якою в подібних ситуаціях має місце не причинний зв'язок, а інший різновид детермінаційної залежності – зумовлюючий зв'язок: порушення правил сприяє настанню наслідку, однак шкода заподіюється за рахунок приєднання інших факторів [7, 10].

У зв'язку з цим заслуговує на увагу добре обґрунтована А.А.Музикою і С.Р.Багіровим пропозиція розширити зміст причинного зв'язку в правознавстві, поклавши край безплідній термінологічній суперечці та охопивши поняттям причинного зв'язку інші види детермінаційної залежності, які використовуються законодавцем при формулюванні деяких складів злочинів [6, 49-51]. Разом із тим при бажанні можна помітити певну непослідовність у міркуваннях згаданих дослідників, які, з одного боку, висловлюються за розширення кримінально-правового поняття причинного зв'язку, а, з іншого, вказують на доцільність законодавчої диференціації кримінальної відповідальності за злочини залежно від особливостей різнотипних детермінаційних зв'язків.

Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складів злочинів проти безпеки виробництва, також будучи, за загальним правилом, не прямим, а опосередкованим, може ускладнюватись не лише необережною поведінкою потерпілого, а й іншими чинниками (винна діяльність декількох суб'єктів, властивості експлуатованої техніки, складність технологічних процесів тощо).

Певний різновид опосередкованого причинного зв'язку має місце у злочинах з похідними наслідками: злочинне діяння тут спричиняє проміжний наслідок, який у свою чергу тягне за собою похідний наслідок. «Наприклад, причиною смерті, що вказана в ч.2 ст.121 КК, виступає не тільки діяння саме по собі, а й тяжкі наслідки, що настали внаслідок нього і створили реальну загрозу настання смерті, яка потім і сталася» [11, 202].

В юридичній літературі виділяють такі особливості причинного зв'язку в необережних злочинах: 1) як правило, множинність взаємодіючих факторів, наявність цілих причинних комплексів; 2) неоднакова роль порушення правил безпеки у злочині; 3) нерідко опосередкований характер причинного зв'язку; 4) як правило, випадковість настання суспільно небезпечних наслідків; 5) нерідко їх неадекватність характеру допущених порушень спеціальних правил безпеки [12, 383].

До орієнтованих на юристів критеріїв встановлення причинного зв'язку у необережних злочинах можуть бути віднесені такі моменти: 1) чи було діяння особи у вигляді порушення правила безпеки необхідною умовою створення аварійної ситуації; 2) чи належать шкідливі наслідки, що настали в об'єкті кримінально-правової охорони, до тієї категорії наслідків, на запобігання яких розраховане відповідне правило безпеки, порушене суб'єктом; 3) чи відповідає об'єктивний механізм заподіяння шкоди тій послідовності настання наслідків, на запобігання яких розраховане відповідне правило безпеки [7, 15].

На практиці однією з найбільш проблемних щодо встановлення причинного зв'язку є ситуація спільного заподіяння наслідку необережною поведінкою кількох осіб, коли необхідно враховувати ступінь участі кожного із суб'єктів у заподіянні єдиного злочинного результату. З цього приводу у п.7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 14 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» роз'яснюється, що у випадках, коли передбачені ст.286 КК суспільно небезпечні наслідки настали через порушення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту двома або більше водіями транспортних засобів, суди повинні

з'ясувати характер порушень, які допустив кожен із них, а також чи не було причиною порушення зазначених правил одним водієм їх недодержання іншим і чи мав перший можливість уникнути дорожньо-транспортної події та її наслідків.

З теоретичної точки зору у подібних ситуаціях є підстави вести мову про інтегративну причину, за якої порушення правил з боку одного суб'єкта є необхідною, але недостатньою умовою для настання суспільно небезпечного наслідку, і лише поєднання порушень з боку кількох осіб створює достатні умови для заподіяння шкоди.

Ще однією особливістю причинного зв'язку в злочинах проти безпеки руху або експлуатації транспорту є розповсюджена ускладненість цього зв'язку поведінкою самого потерпілого. Якщо така поведінка була неправомірною, вона пом'якшує кримінальну відповідальність суб'єкта злочину.

У кримінально-правовій доктрині дискусійним є питання про можливість причинного зв'язку між бездіяльністю і суспільно небезпечними наслідками. Наприклад, М.Д. Шаргородський писав, що бездіяльність не спроможна викликати негативні зміни в оточуючій дійсності, породити результат. При бездіяльності має місце не спричинення, а неперешкоджання настанню результату, викликаного іншими причинами [13, 43-45]. Подібним чином розмірковує В.Б. Малінін, на думку якого при бездіяльності причинний зв'язок відсутній; кримінальна відповідальність настає за бездіяльність, за саме по собі невиконання обов'язку, але не за спричинення [14, 211-219].

Однак більшість науковців такий причинний зв'язок визнає, виходячи з вольового характеру злочинної бездіяльності і того, що у соціальному світі (на відміну від світу фізичного) відсутність дії, яку особа могла і повинна була виконати, спроможна породити настання суспільно небезпечних наслідків. Розвиваючи це положення, А.О. Пінаєв наводить традиційний приклад із матір'ю, яка не годує свою новонароджену дитину з метою позбавити її життя. З точки зору фізичного світу смерть дитини настає від виснаження організму, викликаного відповідними біологічними процесами; у соціальному ж сенсі смерть дитини настає від бездіяльності матері, яка не дає їжу при тому, що повинна була і могла це зробити [15, 86]. Дещо по-іншому інтерпретує цей класичний приклад Н.М. Ярмиш, яка пише, що в реальному житті смерть дитини настає не від бездіяльності, а від дій матері, яка, позбавляючись дитини, залишає її в місцях, де дитину тривалий час не можуть знайти і де вона помирає від голоду і холоду [16, 415-420].

До злочинів, які вчиняються шляхом бездіяльності і спричиняють суспільно небезпечні наслідки, можуть бути віднесені, наприклад: залишення в небезпеці, якщо внаслідок цієї бездіяльності настала смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки (ч.3 ст.135 КК); ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя стані, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження або смерть потерпілого (відповідно, ч.1 або ч.3 ст.136 КК); ненадання медичним працівником допомоги хворому, що спричинило смерть хворого або інші тяжкі наслідки (ч.2 ст.139 КК); злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки (ст.166 КК); службова недбалість у вигляді невиконання службовою особою своїх службових обов'язків, що заподіяло істотну шкоду або спричинило тяжкі наслідки (ст.367 КК).

Порушивши низку нормативно-правових актів, заступник директора ТОВ з експлуатації атракціонів та охорони праці Г. не забезпечив технічно правильну експлуатацію атракціону (не здійснив належний контроль надійності кріплення всіх збірних одиниць, не забезпечив утримання атракціонної техніки в справному стані та безпечні умови її роботи шляхом організації належного обслуговування і ремонту, не брав участі у щоденному огляді атракціону), що призвело до заподіяння потерпілим тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Обґрунтованість засудження Г. за службову недбалість, передбачену ч.1 ст.367 КК, було підтверджено ухвалою колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України [17].

Визнання законодавцем можливості причинного зв'язку в злочинах, вчинюваних шляхом бездіяльності, впливає із легальних визначень, по-перше, прямого і непрямого умислу як форми вини (у ст.24 КК йдеться про передбачення суспільно небезпечних наслідків як дії, так і

бездіяльності), по-друге, замаху на злочин (ним, відповідно до ст.15 КК, може бути і бездіяльність).

При юридично пасивній формі злочинної поведінки особа дозволяє іншим особам, механізмам, тваринам тощо викликати наслідки у той час, як на неї покладався правовий обов'язок не допускати цього. Не бездіяльність усіх, а лише тих, чиє становище у суспільному механізмі вимагало втручання, набуває значення необхідної передумови, котра створює реальну можливість настання вказаних у кримінальному законі суспільно небезпечних наслідків. Каузальні потенції у дії і бездіяльності однакові [18, 241; 19, 435].

З точки зору теорії необхідного спричинення, яка тривалий час була пануючою на теренах колишнього СРСР, ґрунтується на взаємодії філософських категорій «необхідність» і «випадковість» і яка фактично сприймається (звичайно, з деякими уточненнями) значною кількістю вітчизняних криміналістів і сьогодні, значення має наявність закономірного (необхідного) причинного зв'язку між діянням і наслідком, а не випадкового зв'язку, коли наслідки є результатом випадкового збігу обставин, а не внутрішнього розвитку діяння. Проілюструю сказане на традиційних прикладах.

Водій порушив правила безпеки дорожнього руху, вчинив наїзд на пішохода, заподіяв йому тяжке тілесне ушкодження, потерпілого доставив у лікарню. Медична сестра помилково застосувала ліки, внаслідок чого потерпілий помер. Між діянням водія у вигляді порушення правил безпеки дорожнього руху і заподіянням тяжкого тілесного ушкодження є причинний зв'язок, а тому водій підлягає кримінальній відповідальності за ч.2 ст.286 КК. До настання смерті потерпілого водій не має безпосереднього відношення, тут у наявності випадковий причинний зв'язок, викликаний іншим фактом. Між дією медичної сестри (неналежним застосуванням ліків) і настанням смерті потерпілого є необхідний причинний зв'язок, тому за наявності інших підстав вона повинна нести кримінальну відповідальність за заподіяння смерті через необережність.

Судова колегія в кримінальних справах Верховного Суду України зробила висновок про відсутність причинного зв'язку між діями П., який на ґрунті неприязних стосунків двічі вдарив молотком у голову свою тещу, заподіявши їй відкриту черепно-мозкову травму, і смертю потерпілої С., яка настала через 25 днів після заподіяння тілесних ушкоджень. Було з'ясовано, що смерть С. стала результатом не травми голови, а гнійного запалення легенів, чому сприяло тривале пасивне положення тіла потерпілої під час перебування її у лікарні у зв'язку з травмою голови, а також патологічні зміни в серцево-судинній системі С. За таких обставин П. не міг нести кримінальну відповідальність за закінчене вбивство, однак з урахуванням спрямованості його умислу мав відповідати за замах на вбивство, у зв'язку з чим його дії були перекваліфіковані зі ст.94 на ст.17, ст.94 КК 1960 р. [10, 3-4].

Як бачимо, серцевиною теорії необхідного спричинення є положення про те, що підставою кримінальної відповідальності є лише необхідний причинний зв'язок, а наявність «випадкового причинного зв'язку» таку відповідальність виключає. Критика цього підходу зводиться до того, що для кримінального права не має значення те, чи є злочинні наслідки необхідними або випадковими. Як свідчить аналіз законодавства і судової практики, у багатьох умисних і в більшості необережних злочинів наслідки носять саме випадковий характер, тобто не є неминучим (закономірним) результатом вчиненого діяння, оскільки залежать від численних ситуативних факторів. Це не виключає кримінальну відповідальність особи за умови, що вона могла передбачати настання цих наслідків або спеціально була зобов'язана їм запобігти. Як слушно зазначає Н.М. Ярмиш, необхідність як антипод випадковості взагалі не може бути характеристикою причинного зв'язку. Породження є породженням; воно не може бути ні необережним, ні випадковим [16, 78]. Показово, що такі науковці, наприклад, як В.М. Кудрявцев, П.С. Матишевський, А.Н. Трайнін, Т.В. Церетелі вважали, що кримінально-правове значення має як необхідний, так і випадковий причинний зв'язок.

Таким чином, дослідження причинного зв'язку доцільно здійснювати в такій послідовності: 1) перша ланка причинності – конкретна суспільно небезпечна протиправна дія чи бездіяльність суб'єкта злочину; 2) за часом таке діяння має передувати настанню суспільно небезпечного наслідку; 3) діяння повинне відігравати у ланцюгу детермінації роль необхідної

передумови настання суспільно небезпечного наслідку (подумки виключивши із зазначеного ланцюга певне діяння, треба переконатись у тому, що без нього наслідок не настав би); 4) діяння має бути визнане причиною настання суспільно небезпечного наслідку в конкретній ситуації; 5) спочатку потрібно встановлювати причинний зв'язок, який носить об'єктивний характер, а далі – можливість його передбачення суб'єктом злочину. Тобто питання про причинний зв'язок вирішується незалежно, окремо від встановлення вини. М.С. Таганцев з цього приводу влучно зауважив, що для призначення покарання не вистачає ні однієї винності, ні однієї причинності; необхідна винна причинність [3, 284].

До перспективних напрямів теоретичних досліджень аналізованої проблематики можуть бути віднесені, зокрема, встановлення причинного зв'язку у випадку множинності причин, з'ясування співвідношення причинного зв'язку та інших детермінаційних зв'язків, розроблення науково обґрунтованих та адресованих працівникам правозастосовних органів методичних рекомендацій щодо встановлення причинного зв'язку при вчиненні різних злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України. Проект (внесений на розгляд Верховної Ради України Комісією з питань правопорядку та боротьби із злочинністю) // Іменем Закону. – 28 жовтня 1994 р. – № 43.
2. Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ. – 2-е изд., перераб. и доп. / А.Э. Жалинский. – М.: Проспект, 2009. – 400 с.
3. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая. В 2 т. / Н.С. Таганцев – Т. 1. – М.: Наука, 1994. – 380 с.
4. Тимчук О.Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.Л. Тимчук; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2005. – 16 с.
5. Ярмыш Н.Н. К вопросу о практическом значении теоретических исследований в уголовном праве: проблема причинности / Н.Н. Ярмыш // Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 13–15 квітня 2007 р. Частина 1. – Львів, 2007. – С. 131–139.
6. Музыка А.А. Причинная связь: уголовно-правовой очерк / А.А. Музыка, С.Р. Багиров. – Хмельницкий: Изд-во Хмельницкого ун-та управления и права, 2009. – 112 с.
7. Багіров С.Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.Р. Багіров; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ, 2005. – 20 с.
8. Фесенко Є.В. Особливості наслідків та причинного зв'язку у злочинах з матеріальним складом / Є.В. Фесенко // Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/index.html>.
9. Побегайло Э.Ф. Отзыв на диссертацию Малинина В.Б. «Причинная связь в уголовном праве: вопросы теории и практики», представленную на соискание ученой степени доктора юридических наук / Э.Ф. Побегайло // Уголовное право. – 2000. – № 1. – С. 118–120.
10. Судебная практика. Убийства, изнасилования и другие преступления против личности. Сборник судебных решений по уголовным делам. – К.: Знання, 1993. – 240 с.
11. Шевченко Є. До питання про причинний зв'язок у злочинах з похідними наслідками / Є. Шевченко // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 3. – С. 199–207.

12. Полный курс уголовного права: в 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева. Т. I: Преступление и наказание. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 1133 с.
13. Шаргородский М. Вопросы Общей части уголовного права (законодательство и судебная практика) / М. Шаргородский. – Л.: Изд-во Ленинград ун-та, 1955. – 256 с.
14. Малинин В.Б. Причинная связь в уголовном праве / В.Б. Малинин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2000. – 316 с.
15. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга первая «О преступлении» / А.А. Пинаев. – Х.: Харьков юридический, 2001. – 274 с.
16. Ярьмыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве. Философско-правовой анализ: монография / Н.Н. Ярьмыш. – Х.: Право, 2003. – 512 с.
17. Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 2. – С. 19.
18. Курс уголовного права. Том 1: Учение о преступлении: учебник для вузов / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. – М.: Изд-во «Зерцало», 1999. – 592 с.
19. Уголовное право России: Общая Часть: учебник / под ред. Н.М. Кропачева, Б.В. Волженкина, В.В. Орехова. – СПб.: Издат. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Изд-во юрид. ф-та С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. – 1064 с.